

Państwo demokratyczne a państwo prawne

Idea rządów prawa: prawo jako wartość; prawo ponad władzę państwową

„Dostrzegamy bowiem zagładę nieuchronnie zagrażającą państwu, w którym prawo podwładne jest i bezsilne, i widzę, że to państwo, w którym jest prawo panem zwierzchników, a zwierzchnicy sługami praw, cieszy się bezpieczeństwem i pełni błogosławieństw, jakie bogowie zsyłają państwu” – Platon Prawa.

„Nie dopuszczamy do władzy jednostki, lecz prawo” – Arystoteles.

Nadrzędność prawa wobec państwa. Dwie koncepcje:

1/ klasyczna (tomistyczna): decyzje zwierzchnika politycznego (suwerena) powinny być zgodne z treściami odkrywanego przez rozum porządku przedmiotowego uprzedniego wobec każdorazowych decyzji politycznych;

2/ liberalna:

- w wersji anglosaskiej: konstytucyjna ochrona wolności jednostki przed aktywnością ustawodawcy
- w wersji niemieckiej: legalizm działań organów państwa.

Współczesność: konstytucyjne państwo prawne (neokonstytucjonalizm)

kategorie myślowe świata antycznego

- 1/ lex (prawo pozytywne) a ius (prawo naturalne, pełni rolę walidacyjną)
- 2/ świat natury a świat wartości: odmienne istnienie i różne sposoby poznania
- 3/ prawo natury konstytuuje naturalny porządek ludzkich celów
- 4/ prawo pozytywne/stanowione konstytuuje porządek konwencjonalny
- 5/ średniowiecze: prawo boskie, naturalne i pozytywne

Friedrich Julius von Stahl (1802 – 1861)

*„Państwo powinno być państwem prawnym, oto jest hasło i prawdziwy motor rozwoju nowszych czasów. Winno ono dokładnie określić i niewzruszenie za pomocą prawa zabezpieczyć **drogi i granice swego działania** oraz sferę wolności swoich obywateli i nie powinno metodami państwowymi, a więc bezpośrednio, narzucać idei moralnych bardziej niż to należy do sfery prawnej, to jest tylko dla koniecznego ograniczenia.*

To jest pojęcie państwa prawnego, nie w tym sensie, że państwo po prostu posiada porządek prawny bez zadań administracyjnych, albo że tylko chroni prawa jednostek – nie obejmuje ono w ogóle celu i treści państwa, a jedynie sposób i charakter, w jaki one mają być realizowane”.

Demokracja a rządy prawa (odrębne systemy organizacji politycznej)

1/ **warunek istnienia demokracji:** sprawowanie władzy politycznej przez przedstawicieli ludu wybranych w wolnych oraz regularnie odbywających się wyborach.

2/ **warunek rządów prawa:** sprawowanie władzy politycznej poprzez stanowienie aktów prawnych, które zawierają ogólne i abstrakcyjne normy prawne, ogłaszane z wyprzedzeniem i stosowane równo wobec wszystkich i bezstronnie. Stanowione akty prawne są zgodne z konstytucją.

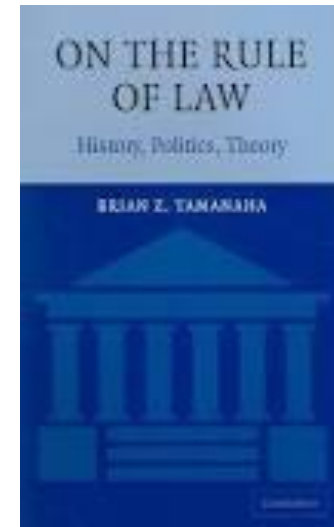
Nie są „ustawowym bezprawiem” (G. Radbruch).

Możliwe stanowiska co do relacji pojęć

- w ujęciu teoretycznym są to dwa odrębne pojęcia, a związek między nimi nie jest ani konieczny, ani naturalny
 - demokracja: system wyboru osób sprawujących władzę polityczną
 - rządy prawa: charakterystyka systemu sprawowania władzy politycznej.
-
- w rzeczywistości istnieje sprzeczność między rządami prawa a demokracją, ponieważ rządy prawa mogą ograniczać władzę polityczną większości, która zwyciężyła w wyborach

„Rządy prawa, liberalizm i demokrację często uznaje się za zgodny triumwirat, ale relacje między nimi, zwłaszcza w odniesieniu do demokracji, cechuje wrogość”.

Brian Z. Tamanaha, The Dark Side of the Relationship Between the Rule of Law and Liberalism, „N.Y.U. Journal of Law & Liberty” 3, 2008, s. 516, 517

- Zależność demokracji i rządów prawa polega na utożsamianiu demokracji z koncepcją praw i wolności obywatelskich, które są chronione przez rządy prawa.
- **utożsamianie demokracji z demokracją liberalną**
- Demokracja to nie tylko wolność teoretycznego dyskursu, le też wolność poznania alternatywnych form życia społecznego i politycznego. (tolerancja/akceptacja pluralizmu politycznego, kulturowego)
- Ronald Dworkin: **demokracja opiera się na założeniu o moralnej równości jednostek.**

Prawo do równego poszanowania praw tych jednostek przez państwo.

W społeczeństwach pluralistycznych szacunek i równe traktowanie oznacza **poszanowanie odmiennych sposobów życia** jednostek, chronionych poprzez wzorowane na liberalnych prawa i wolności obywatelskie.

Prawa i wolności obywatelskie jako prawa podmiotowe chronione przez rządy prawa.

„Gdyby zabrakło rządów prawa, współczesna demokracja konstytucyjna nie mogłaby istnieć”.

M. Rosenfeld, *The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy*, „Southern California Law Review” 74, 2001, s. 1307.

Wniosek: możliwe są rządy prawa bez demokracji, ale demokracja bez rządów prawa nie może istnieć. **Rządy prawa są konstytutywnym elementem demokracji.**

Friedrich August von Hayek: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, The Univ. of Chicago Press, Chicago 1978, s. 142-143.

„Liberalizm zajmuje się funkcjami rządu, w szczególności ograniczeniami jego wszystkich uprawnień. Demokracja zajmuje się kwestią tego, kto ma kierować rządem”.

Demokracja – cechy:

1/ racjonalizacja polityki – cykliczne wybory

2/ demokracja reprezentatywna opiera się na negocjacjach przedstawicieli rywalizujących grup interesu (teorie demokracji deliberatywnej)

Czy rządy prawa racjonalizują politykę?

➤ Teoria racjonalnego prawodawcy

➤ Zasady konstytucyjne określające wymogi racjonalnego tworzenia prawa:

1/ prawidłowej legislacji (przestrzeganie zasad techniki prawodawczej)

2/ pewności prawa (publikacji aktów prawnych, odpowiedniego vacatio legis, nakaz umieszczania przepisów intertemporalnych, lex retro non agit, ochrony praw słusznie nabytych)

Racjonalność prawa – równość wobec prawa

Ronald Dworkin, *Imperium prawa*, Warszawa 2006 – „ustawy szachownicowe”

np. ustawa, która uznaje za przestępstwo aborcję przeprowadzoną przez kobiety urodzone w latach parzystych, ale nie przez te urodzone w latach nieparzystych), a ustawa nie- szachownicowa (np. ustawy, która zakazuje aborcji, ale nie tym kobietom, które zaszły w ciążę w wyniku gwałtu)?

Odpowiedź: różnica polega na tym, że potrafimy zrozumieć uzasadnienie różnego traktowania rozróżnionych kategorii w wypadku wyłączenia z zakazu aborcji ciąży będącej wynikiem gwałtu (tzn. że kobiety, które zaszły w ciążę w wyniku gwałtu, powinny być traktowane inaczej, ponieważ nie ponoszą odpowiedzialności za ciążę, należy także wziąć pod uwagę to, jak dalece nienarodzone dziecko jest niechciane.

Nie rozumiemy uzasadnienia wyłączenia z zakazu aborcji kobiet urodzonych w latach nieparzystych. **Nie musimy aprobować uzasadnienia**, które zostało nam przedstawione: możemy uważać np., że fakt, iż ciąża jest następstwem gwałtu, nie usprawiedliwia aborcji.

Mimo to rozumiemy, że wprowadzane przez tę ustawę rozróżnienia mają **pewne racjonalne uzasadnienie**.

Dworkin przedstawił uzasadnienie ustaw szachownicowych:

są one wynikiem kompromisu ustawodawczego pomiędzy przeciwstawnymi stanowiskami, mianowicie tymi, którzy chcą karać aborcję, a tymi, którzy nie chcą.

- Ustawy szachownicowe cechuje moralna arbitralność.
- Uzasadnienie wyłączenia z zakazu aborcji kobiet, które zaszły w ciążę w wyniku gwałtu, opiera się na moralności, podczas gdy sam zakaz aborcji ma korzenie religijne.

Musi być podane uzasadnienie (problem legitymacji/legitymizacji prawa):

- 1/ dlaczego prawo nakazuje coś czynić określonej kategorii prawnej, którą nim objęto?
- 2/ musi istnieć racjonalny związek między nakazem prawnym a cechami objętej nim kategorii.
- 3/ zasada równości wobec prawa nie nakazuje jedynie, aby prawa, czegokolwiek by dotyczyły, były stosowane w podobny sposób wobec wszystkich, których dotyczą.

Zasada równości wobec prawa jest zasadą materialną: nakazuje, żeby podobnie traktowano osoby znajdujące się w podobnym położeniu, ponieważ jest to kwestia racjonalności materialnej.

Zasada demokratycznego państwa prawnego w świetle art. 2 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.

- idea, zasada naczelna (zasada – wzorzec, zasada I stopnia), klauzula generalna
- **„państwo prawa”**: bardziej właściwy sposób tłumaczenia Rechtsstaat. Wyraźnie wskazuje na fakt związania państwa prawem, a zatem państwa nie tylko posiadającego formę prawną, państwa praworządnego, lecz w jakimś sensie „prawego”.
- została wprowadzona do polskiego porządku prawnego w sposób „dosyć przypadkowy i mało uświadomiony”.
- była to atrakcyjna formuła i koncepcja dość dobrze znana wśród polskich konstytucjonalistów i filozofów prawa.
- w polskiej literaturze przedmiotu brak zgody co do tego, na ile idea Rechtsstaat może stanowić bezpośrednią inspirację do poszukiwań polskiego modelu.

M. Zmierczak, *Kształtowanie się koncepcji państwa prawnego (na przykładzie niemieckiej myśli polityczno-prawnej)*, [w:] J. Kowalski (red.), *Państwo prawa. Demokratyczne państwo prawne*, Warszawa 2008, s. 187–199.

- Koncepcja Rechtsstaat pozwala na uchwycenie związku państwa z prawem.
- anglosaska koncepcja rule of law umożliwia budowanie uniwersalizujących koncepcji „rządów prawa”, rozumianych jako normatywne i instytucjonalne ramy nowoczesnego państwa europejskiego.
- Nowoczesne państwo jest oparte na indywidualistycznej, racjonalistycznej i zsekularyzowanej „zachodniej antropologii” i negatywnej koncepcji władzy.
- Prawo rozumiane jako konstytucyjne gwarancje praw jednostkowych uzupełnione instytucjami realizującymi ideę „judykalizacji” polityki.
- Poszukiwania uzasadnienia związania woli państwa lub jego organów treściowo określonym prawem.

„[...] termin «państwo prawa» może oznaczać nie mniej różnych rzeczy niż samo słowo «prawo» i nie mniej niż organizacje opisywane słowem «państwo»”.

Pozytywistyczna koncepcja państwa prawnego. Cechy charakterystyczne.

- 1/ samoistnym źródłem prawa są wyłącznie normy prawne zawarte w oficjalnych tekstach prawnych (normy/reguły tekstowe);
- 2/ norma prawna może być uchylona wyłącznie przez inną normę prawną (klauzule derogacyjne – derogacja właściwa) lub przez zastosowanie reguł kolizyjnych;
- 3/ bezwzględny obowiązek przestrzegania prawa (formalna koncepcja praworządności)
niedopuszczalne są akty cywilnego (obywatelskiego) nieposłuszeństwa i urzędowego odstępstwa od norm i reguł.

Niepozytywistyczne koncepcje państwa prawnego.

1/ samoistnym źródłem prawa mogą być nie tylko reguły tekstowe; ale w określonych przypadkach reguły pozatekstowe (nie są to reguły pozaprawne);

2/ derogacja norm/reguł prawnych następuje także w sytuacji ich konfliktu z regułami pozatekstowymi;

3/ w pewnych przypadkach dopuszczalne są akty cywilnego nieposłuszeństwa (materialna koncepcja praworządności)

Rechtsstaat

1798 pierwsze użycie pojęcia, Johann Wilhelm Placidus (właściwie Johann Wilhelm Petersen)
najważniejsza funkcja państwa prawa: zabezpieczanie praw człowieka, czyli jego wolności.

Robert von Mohl (1799-1876)

- rozróżnienie pojęć „materialne państwo prawne” i „formalne państwo prawne”
- historyczna i doktrynalna geneza państwa prawa (prawo natury w ujęciu H. Grotiusa i racjonalizm I. Kanta)
- podstawowa funkcja państwa: zapewnienie realizacji wolnej woli jego obywateli
- wolność jest prawem podmiotowym jednostki i jest niezbywalna; jedynym dopuszczalnym ograniczeniem może być tylko wolność innej jednostki, a więc wspólnotowy charakter państwa
- państwo powstaje w wyniku rozumnej woli wolnych i równych sobie jednostek, które porozumiały się ze sobą w ramach umowy o poddaniu się władzy państwowej
- państwo to nie tylko stróż negatywnych praw i wolności obywatelskich,
- państwo aktywne: wspomaga obywateli w ich dążeniu do **zaspakajania potrzeb i realizacji celów życiowych (istota materialnego państwa prawnego)**

➤ **Konstytucja jako najwyższe prawo, któremu podlegają wszyscy bez wyjątku.**

(brak podziału władzy w rozumieniu Monteskiusza, brak elementu sądowej kontroli działania władzy)

> relacje między państwem, społeczeństwem i jednostką opierają się na ich wzajemnym powiązaniu

oraz ich wzajemnych zależności w relacji praw i obowiązków (państwo subsydiarne, wstęp do modelu socjalnego państwa prawa: ochrona zdrowia, prawa socjalne,

> **konstytucyjne państwo prawa:**

1/ cała władza państwowa (niezależnie od jego formy) jest sprawowana zgodnie z sensem i celem państwa prawa;

2/ konstytucja określa formy, granice i właściwości nadzwyczajnych uprawnień władzy koniecznych do sprawowania rządów;

3/ równość jednostek wobec władzy państwowej;

4/ gwarancje praw jednostek, w szczególności: zgromadzenie obywateli dysponujące środkami na realizację tego celu.

Elementy formalnej (pozytywistycznej) koncepcji państwa prawnego:

- 1/ ustawa podstawowym źródłem prawa;
- 2/ legalizm działania administracji publicznej;
- 3/ odpowiedzialność organów za przekroczenie granic prawa,
- 4/ instytucjonalne gwarancje wniesienia skargi przeciw niekonstytucyjnym działaniom organów państwowych.

II połowa XIX w.: stopniowa formalizacja państwa prawnego

1/ **Friedrich Julius von Stahl** (1802-1861):

„Państwo powinno być państwem prawnym, oto jest hasło i prawdziwy motor rozwoju nowszych czasów. Powinno ono dokładnie określić i niewzruszenie za pomocą prawa zabezpieczyć drogi i granice swego działania oraz sferę wolności swoich obywateli i nie powinno metodami państwowymi, a więc bezpośrednio, narzucać idei moralnych bardziej niż to należy do sfery prawnej, to jest tylko dla koniecznego ograniczenia.

To jest pojęcie państwa prawnego, nie w tym sensie, że państwo po prostu posiada porządek prawny bez zadań administracyjnych albo że tylko chroni prawa jednostek – nie obejmuje ono w ogóle celu i treści państwa, a jedynie sposób i charakter, w jaki one mają być realizowane”.

(F.J. Stahl, Rechts- und Staatslehre auf der Grundlage der christlichen Weltanschauung, Heidelberg 1856, s. 137.

Cytat przytacza M. Zmierczak, *Kształtowanie się koncepcji państwa prawnego (na przykładzie niemieckiej myśli polityczno-prawnej)*, [w:] S. Wronkowska (red.), *Polskie dyskusje o państwie prawa*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995, s. 13-14.

„także rozkaz państwa, który stoi w sprzeczności z rozkazem boskim, nie jest bezprawny”.

2/ **Otto Bähr** 1864 *Rechtsstaat. Szkic publicystyczny*

- odrzucenie konstrukcji umowy społecznej
- państwo to prawnie rozwinięte pojęcie dla wspólnoty państwowej
- nadrzędność konstytucji, a nie jakiegoś prawa nadrzędnego
- sądowa kontrola legalności decyzji administracji państwowej
- oddzielenie prawa publicznego od prywatnego
- stworzenie sądownictwa prawa publicznego

3/ **Rudolf von Gneist** 1872 *Rechtsstaat*

- społeczeństwo i państwo to organiczna jedność
- państwo prawne to urzeczywistnienie tej jedności
- państwo służy interesom narodowym i społeczeństwu, nie ochronie indywidualnych praw jednostek
- odrzucenie idei suwerenności ludu i nienaruszalnych praw człowieka

4/ **pozytywizm prawniczy (koniec XIX w., Paul Laband, Karl Magnus Bergbohm): prawo sprowadzone do ustawy.**

5/ **Hans Kelsen: każde państwo jest państwem prawnym, gdyż państwo nie istnieje poza prawem.**

6/ **Hermann Heller:** 1928 „*Konstytucyjne pojęcie ustawy*”: próba przywrócenia różnicy między formalnym a materialnym państwem prawnym.

1949 Konstytucja RFN (nowe znaczenie zasady państwa prawnego: republikańskie, demokratyczne i socjalne państwo prawa).

1971 Klaus Stern zasady państwa prawa:

- 1) państwo i władza państwowa są oparte na konstytucji, która jest aktem najwyższej rangi;
- 2) relacja między obywatelami a państwem jest określona przez prawa zasadnicze – prawa człowieka i prawa obywatelskie – które gwarantują przede wszystkim osobiste wolności;
- 3) władza państwowa nie jest skoncentrowana w jednym organie, ale podzielona według funkcji, podział ten jest zazwyczaj podziałem na władzę prawodawczą, wykonawczą i sędziowską;
- 4) podstawą i granicą wszelkiego działania państwa jest prawo i konstytucja dla władzy ustawodawczej, ustawy i rozporządzenia dla administracji i sądów;
- 5) wobec ustawy każdy jest równy – równość oznacza tu połączenie państwa prawa z zasadą demokracji;
- 6) istnieją gwarancje szerokiej ochrony prawnej sprawowane przez niezależne sądy w ramach ustawowo przewidzianego postępowania; ochrona ta służy także przeciw działaniom władz państwowych, w tym również władzy ustawodawczej;
- 7) istnieje system odpowiedzialności funkcjonariuszy państwowych, przejawiający się w ich odpowiedzialności karnej oraz odpowiedzialności za szkody wyrządzone obywatelom lub uszczerpkę prawa obywateli;
- 8) na pojęcie państwa prawa składają się też zasady ukierunkowujące działalność organów państwa, a sprecyzowane przez niemiecki trybunał konstytucyjny. Należą do nich: proporcjonalność środków i celów, przewidywalność oraz obliczalność państwowej ingerencji.

Rule of Law

Albert Venn Dicey (1835-1922)

An Introduction to the Study of the Law of the Constitution (1885),

- polityczny ideał praworządności: rządzić ma prawo, a nie ludzie
- *isonomia* (Perykles): równość wobec prawa i w prawie

- praworządność:
 - 1/ w znaczeniu normatywnym: zabezpieczenie przed arbitralnością władców
 - 2/ wartość polityczna (normatywne koncepcje demokracji)
 - 3/ fakt empiryczny (stopień realizacji zasady praworządności)

Praworządność w znaczeniu formalnym: przestrzeganie prawa bez względu na jego treść. Warunki:

- 1/ hierarchiczność systemu źródeł;
- 2/ obowiązek promulgacji;
- 3/ jednoznaczność;
- 4/ prospektywność;
- 5/ spójność i zupełność.

Praworządność w znaczeniu materialnym: doktryna metaprawna.

Poszerzenie wymogów praworządności formalnej o konieczność spełniania przez prawo, poza wymogami formalnymi, wymogów materialnych: zgodności treści z katalogiem wartości nadrzędnych i z prawem wyższym.

Prawo wyższe: prawo naturalne, prawo moralne, zasady słuszności i racjonalności.

Cechy rule of law według A.V. Diceya

1/ **wolność:**

„prawo czynienia wszystkiego tego, na co ustawy pozwalają, przez wzgląd na to, że gdyby [...] jeden obywatel mógł czynić to, czego one zabraniają, nie byłby już wolny, ponieważ inni posiadaliby z natury rzeczy tę samą możliwość”. Monteskiusz, *O duchu praw*, przeł. T. Boy-Żeleński, posł. S. Łojek, Kraków 2003, s. 147.

2/ **równość wobec prawa**

3/ **przewaga zmysłu prawnego:**

„Zasady ogólne konstytucji (takie jak na przykład wolność osobista, prawo zebrań publicznych) są u nas rezultatem orzeczeń sądowych, określających prawa obywateli w sprawach poszczególnych, poddanych rozpatrzeniu sądowemu [...]; gdy tymczasem [...] w wielu państwach obcych gwarancje wynikają lub przynajmniej zdają się wynikać z ogólnych zasad konstytucji. Nawet statuty (takie jak Bill of Rights) wydane celem zapobieżenia specjalnym nadużyciom, są wielce podobne od orzeczeń sądowych i są w rzeczywistości, wyrokami wydanymi przez trybunał parlamentu, przyjmującymi formę potępienia sądowego (konkretnych) uroszczeń i praktyk korony uznanych za bezprawne”.

A.V. Dicey, *Wstęp do nauki o prawie konstytucyjnym*, przeł. W.H., Warszawa 1908, s. 126.

Ogólna treść rule of law według A.V. Diceya

1/ reguły prawne (abstrakcyjne i generalne) wyznaczają podstawy funkcjonowania życia społecznego:

> prawna legitymizacja każdego aktu władzy państwowej

> zasada wyłączności ustawowej (nullum crimen sine lege, nullum tributum sine lege)

2/ równość w prawie i równość wobec prawa;

3/ szczególna moc konstytucji angielskiej:

„Konstytucja nie jest w ogóle dziełem prawodawstwa, lecz owocem obrony praw jednostki przed trybunałami. Konstytucja nasza jest dziełem sędziów (a judge-made Constitution); ma ona wszelkie cechy, dobre i złe; prawa stworzonego przez sędziów (judge-made law)”. A.V.Dicey, Wstęp do nauki o prawie konstytucyjnym, Warszawa 1908, s. 125.

Konieczne jest wyeliminowanie władzy sprawowanej arbitralnie.

Rule of law jako zasada moralności publicznej (element „głębokiej struktury systemu prawa” Ronald Dworkin)

Współczesna refleksja odnośnie demokratycznego państwa prawnego.
Punkty odniesienia.

1/ pozytywizm prawniczy i normatywizm prawniczy.

- Normatywizm prawniczy: akceptuje subiektywistyczne, perspektywistyczne i relatywistyczne ujęcie wartości.
- Odrzuca „metafizyczno-absolutystyczny” światopogląd wiązany z postawą autokratyczną na rzecz poglądu „krytyczno-relatywistycznego”.
- Pośród różnych uznawanych wartości nie sposób ustalić „elementu, który byłby wspólny dla treści wszystkich [...] systemów moralnych”.

Hans Kelsen: *„każde prawo, w tym względnym sensie, jest moralne, i każde prawo ustanawia — względną — wartość moralną”.*

Utożsamienie państwa z porządkiem prawnym: *„każde państwo jest państwem prawnym”.*

- „państwo prawa” to pleonazm.
- „prawo natury” rozumiane jako metafizyczno-religijny porządek normatywny, zawierający w sobie absolutne wartości, z którego dedukowany jest statyczny system praw natury to ideologia o charakterze zasadniczo konfesyjnym i w przeważającej mierze konserwatywnym.
- każda teoria czy doktryna prawa natury (Naturrechtslehre) jest *„pożytecznym kłamstwem”.*

2/ iusnaturalizm: powrót do myślenia prawnonaturalnego

(nurt: teleologiczno-personalistyczny, pokantowski, polityczno-postmetafizyczny).

Koncepcje teleologiczne (źródło: Arystoteles, tomizm): prawo natury związane z istotą człowieka.

- konieczne jest metafizyczne ufundowanie prawa natury (pierwotność „porządku, którego rozum nie sprawia, lecz jedynie rozważa” względem wywodzonych zeń treści prawa)
- teorie „nowego prawa natury” (John Finnis, Germain Grisez lata 80-te XX w.)
 - praktyczna rozumność człowieka jest autonomiczna wobec metafizycznej spekulacji;
 - sam fakt społeczny (np. ustanowienie ustawy) nie jest źródłem prawa;

Koncepcje pokantowskie:

podstawą obowiązywania prawa nie jest porządek bytu, natura ludzka, tylko „natura rzeczy” jako miara zawarta immanentnie we wszystkich doniosłych prawnie sytuacjach.

Dwa stanowiska:

1/ nauka „prawa państwowego”: odrzucenie utożsamienie państwa z porządkiem prawnym (Kelsen).
Pierwszeństwo państwa przed konstytucją (C. Schmitt, H. Heller);

2/ nauka „prawa konstytucyjnego”: państwo prawa to państwo oparte na konstytucji rozumianej jako „obiektywny porządek wartości”, który jest porządkiem samej konstytucji bez odniesienia do idei prawa ponadpozytywnego, zastąpionego „prawem konstytucyjnym”.

Suwerenność konstytucji.

Koncepcje postmetafizyczne (niemetafizyczne teorie niepozytywistyczne, liberalno-polityczne):

John Rawls: *Teoria sprawiedliwości* 1971, *Liberalizm polityczny* 2005

Ronald Dworkin *Biorąc prawa poważnie* 1977

- naturalne uprawnienia i wolności wyznaczają granice swobody decyzyjnej ustrojodawcy i ustawodawcy
- pierwszeństwo praw i wolności przed roszczeniami dobra publicznego, które nie są oparte na treściach o charakterze religijnym, etycznym, filozoficznym
- źródłem wartości jest aksjologiczny konsens właściwy kulturze politycznej nowoczesnego społeczeństwa demokratycznego
- **„kultura konstytucyjna”**: tekst konstytucji i deklaracje praw oraz „historyczne tradycje ich interpretacji” (orzecznictwo sądowe, dyskurs funkcjonariuszy partyjnych, urzędników, ustawodawców, kandydatów na urzędy publiczne, piśmiennictwo z zakresu prawa konstytucyjnego, prawoznawstwa i w wszelkiego rodzaju historycznych dziełach określających publiczną filozofię danego społeczeństwa (J. Rawls).

Poglądy polskiej doktryny:

„autorzy Konstytucji świadomie przyjęli prawnonaturalistyczną koncepcję podstawowych wolności i praw” P. Winczorek, *Problem prawa naturalnego w dyskusjach konstytucyjnych*, [w:] M. Szyszkowska (red.), *Powrót do prawa ponadustawowego*, Warszawa 1999, s. 137.

„[...] koncepcję państwa prawnego można opierać na koncepcji prawa natury, ale można również przyjąć, że katalog praw człowieka jest dorobkiem kulturowym współczesnej cywilizacji, wynikiem społecznego dyskursu i konsensu”, zaś „[...] koncepcja państwa prawnego [...] nie musi dawać odpowiedzi na pytanie o źródło, o pochodzenie czy — inaczej mówiąc — status ontologiczny wartości określanych jako «prawa człowieka».

S. Wronkowska, *Czy Rzeczpospolita Polska jest państwem prawnym?*, [w:] Jerzy Kowalski (red.), *Państwo prawa. Demokratyczne państwo prawne*, Warszawa 2008, s. 270.

Modele demokratycznego państwa prawnego

Roman Tokarczyk: kompleksowe rozumienie demokratycznego państwa prawa.

Cztery ujęcia paradygmatyczne ujęcia:

- 1/ **liberalne demokratyczne państwo prawa:** ochrona liberalnych wolności jednostkowych zawartych w konstytucji;
- 2/ **socjalne demokratyczne państwo prawa:** solidaryzm społeczny;
- 3/ **republikańskie demokratyczne państwo prawa:** dobro wspólne, prawa grupowe i wolność wspólnoty politycznej gwarantującej wolność jednostki ;
- 4/ **deliberatywne demokratyczne państwo prawa:** komunikacyjna rozumność publiczna.

Pierre Manent:

Demokratyczne państwo prawa to nowoczesna forma polityczna (odmianę zrzeszenia ludzkiego).